

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث
XIX × 2 × 2021

Oryantalist Paradigmanın Karşıtı Olarak Oksidental Söylem: Kavramsal Bir Analiz

Rahile Kızılkaya YILMAZ*

“Occidental Discourse as a
Counterpart to Orientalist
Paradigm: A Conceptual
Analysis”

Abstract: This article discusses the concept of orientalism defined as a way of thinking based on the ontological and epistemological distinction between East and West, as well as the concept of occidentalism that denotes an Eastern review of the West, positioning itself in relation to orientalism. Definitions offered for both concepts followed by some main criticisms directed towards their given meanings will be examined. This study which mainly focuses on the concept of occidentalism that is not considered to be discussed enough in the Turkish literature, offers a theoretical examination of the meaning of occidentalism. This article, which discusses the possibility of an occidentalist discourse against the orientalist paradigm, aims to present a conceptual analysis. Considering the orientalist and occidentalist literature, a comparison will be made by emphasizing the common points and differences of both disciplines. Prominent researchers who defined these concepts as well as other names that are not referred to much in the Turkish studies that deal with this topic and their evaluations will be highlighted. Thus, it is aimed to contribute to understanding these terms. If it is accepted that the occidentalist discourse, which proceeds with its own historical experience against the orientalist tradition, offers an opportunity to an Eastern reading of the West, it will be possible to get rid of the problem area created by the conceptual dichotomy between orientalism and occidentalism. Therefore in this study which discusses whether Occidentalism is a counterpart to orientalism or not, both concepts will be examined by considering basic approaches of these two disciplines.

Citation: Rahile Kızılkaya YILMAZ, “Oryantalist Paradigmanın Karşıtı Olarak Oksidental Söylem: Kavramsal Bir Analiz” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/2, 2021, 209-232.

Keywords: Orientalism, Occidentalism, Edward W. Said, Hasan Hanefi, Joseph Massad.

I. Giriş

Doğu-Batı ayırımı ve mukayesesi, pekçok çalışmada kimi zaman açıktan kimi zaman ihsas edilerek yapılmaktadır. Benzeri karşılaştırmaların son keredede hâsıl ettiği algı, yorum şeklinde değerlendirilmekten ziyade kesin yargılar

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, İSTANBUL,
rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0000-000-000

Geliş: 01.09. 2020

Yayın: 31.12.2021

haline dönüşebilmektedir.¹ İki coğrafi varlık mahiyetindeki Doğu ve Batı'nın birbirini desteklediğini ve bir dereceye kadar birbirlerini yansıttıklarını kabul eden düşünürler Doğu'nun Batı için; Batı'nın da Doğu için kendisine mevcudiyet kazandıran bir düşünce ve imge olduğunu belirtmektedirler.

XIX. yüzyılda kurumsal bir faaliyete dönüşen oryantalizm, kimi zaman akademik bir disiplin, kimi zaman bir düşünce biçimi, kimi zaman siyasî boyutları bulunan tüzel/sömürgeci bir yapı olarak karşımıza çıkar.² Edward W. Said'in (1935-2003) oryantalizme dair yaptığı üçlü tanım, oryantalizmin farklı veçhelerini ön plana çıkarması sebebiyle önem arz etmektedir. Doğu'nun incelenmesi ve bu inceleme sonucu ortaya çıkan (kitap, resim vb.) ürünleri belirten *akademik oryantalizm*; Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı düşünme biçimini tanımlayan *örtük oryantalizm*; Doğu ile uğraşan, ona hükmeden, onu tasvir eden ve yöneten *siyasal oryantalizm*,³ bu üçlü tanımın esasını teşkil etmektedir. Batı'nın Doğu'yu kendi konumuna göre yapılandırıp hâkimiyeti altına alırken kullandığı oryantalizmin tek bir veçhesi olmadığı, bu sebeple oryantalizmin akademik,⁴ örtük ve siyasî olmak üzere üç veçhesinin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiği belirtilmelidir.⁵ Öte yandan, bir disiplin olarak oryantalizmden söz edildiğinde *Şarkiyatçılık* adının da kullanıldığı görülmektedir. Said'in bu tanımına göre "Doğu hakkında yazan ve Doğu ile ilgilenen -ister eleştirel bir tavır sergilesin ister onu idealize etsin-"⁶

¹ Sözelimi, Venezuelalı tarihçi ve antropolog Coronil (1944-2011), Doğu ve Batı mukayeselerini her iki medeniyetin rasyonelliği, kültürel ve sosyal değerlere yaklaşımları, tercihleri, kaygıları üzerinden yapmaktadır. Coronil, Fernando, "Beyond Occidentalism: Toward Nonimperial Geohistorical Categories", *Cultural Anthropology*, 1996, XI/1, ss. 51-87, s. 78.

² Arlı, Alim, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul, 2018, s. 16.

³ Said, Edward W., *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışı*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 10. Basım, 2017, s. 12-13; Said, Edward, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Salahattin Ayaz, İstanbul, 1991, s. 15-16; Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul: Küre Yayınları, 6. Basım, 2014, s. 8.

⁴ Bilindiği üzere Said, kitabında Alman oryantalizmini ele almamaktadır. Bu tercihinin sebebini de Alman oryantalizminin "siyasî olmaktan ziyade, daha çok akademik bir uğraş alanı olarak Doğu'yla ilgilenmesi" şeklinde belirtmektedir (Said, *Şarkiyatçılık*, s. 28). Ancak Said'in *akademik Şarkiyatçılığı* temsil ettiğini düşündüğü Alman oryantalizmini konu alan bir çalışma, onun bu düşüncesini desteklememektedir. Carl Heinrich Becker (1876-1933) ve Martin Hartmann (1851-1918) örneğinde Alman oryantalizmini ele alan Remzi Avcı, Said'in aksine Alman oryantalizmin Said'in iddia ettiği gibi yalnızca akademik bir düşünsel faaliyet olmadığını; aksine sömürgeciliği 'besleyen' ve sömürgecilikten 'beslenen' bir disiplin olduğunu ortaya koymaktadır. Avcı, Remzi, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*, İstanbul, 2021, s. 21.

⁵ Küçükalp, Kasım, "Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arkapları", *Ulu- dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: XII, sayı: 1, ss. 269-278, s. 278. Oryantalizmin arka planını dört ana dönem altında inceleyen çalışma için bkz. Davutoğlu, Ahmet, "Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2002, cilt: 2, sayı: 3, s. 39-52.

⁶ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 12-13.

şarkiyatçı kapsamında değerlendirilir.

Doğular'ın Batı'nın dinini, dilini, kültürünü, tarihini incelemeye yönelik araştırmaları için kullanılan *oksidantalizm*, Türkçe'de 'Batı bilimi' kelimesiyle karşılanmaktadır.⁷ Bir araştırma sahası olarak oryantalizmin varlığı, onun mukabili şeklinde tarif edilen oksidentalizmi ortaya çıkaran en önemli saik olsa da Said'in oryantalizm tanımından istifade etmek suretiyle oksidentalizmin şöyle anlamlandırıldığı görülmektedir: "Oksidentalizm, (çoğu zaman) 'Doğu' (ama genellikle 'Batı' olarak tanımlanan veya tahayyül edilenin dışında kalan tüm dünya) ile 'Batı' arasındaki ontolojik ve epistemolojik bir ayırma dayalı bir düşünce tarzıdır."⁸ Oksidentalizmin kavramının hem Doğu'yu hem Batı'yu yeni tartışmalara ve mütalalara motive eden bir kaynağa dönüştüğünü ifade eden çalışmalar mevcut⁹ olsa da söz konusu terimin tanımı, amacı, kapsamı ve tarihî süreci konusunda Türkçe kaleme alınmış yeterli düzeyde bir literatürün varlığından söz etmek pek mümkün gözükmemektedir.¹⁰ Bu sebeple çalışmamız başta oksidentalizm terimi ve onun etrafında yapılan tartışmalar olmak

⁷ Kutluay, İbrahim, "Oryantalizmin Mukabili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalst Sayılır mı?", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri: Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler*, 2019, ss. 75-90, s. 43.

⁸ Massad, Joseph, "Orientalism as Occidentalism", *History of the Present*, Cilt: V, No. 1 (Bahar 2015), ss. 83-94, s. 87.

⁹ İstek, Emrah - İstek, Gülşen, "Oryantalist ve Oksidentalst Yaklaşımlar Çerçevesinde Fuat Sezgin", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri: Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler*, 2019, ss. 75-90, s. 81.

¹⁰ Alim Arlı'nın *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin* kitabı ilk baskısını 2004'te yaparken, Hasan Hanefi'nin "Oryantalizmden Oksidentalizme" (çev. Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, 2007*, ss. 79-90) başlıklı makalesi 2006 yılında tercüme edilmiş, Özcan Hıdır'ın "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği" (*Hadis Teikikleri Dergisi*, 2007, V, sy. 1, s. 7-31) isimli makalesi 2007'de, bu makaleye cevap mahiyetinde yazılan Fatma Kızıl'ın "Bir Terimin Etimolojisi: 'Hadis Oksidentalizmi' Oksimoronu" (*Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, V, sy. 2, s. 157-160) isimli değerlendirme yazısı ise aynı yıl içinde kaleme alınmıştır. Ali Karakaş'ın 20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları -Fuat Sezgin Örneği- başlıklı doktora tezinin neşredilmiş hali olan eser de *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin* (İstanbul: Ensar Neşriyat) adıyla 2017'de basılmıştır. Karakaş'ın şu makalesi de literatüre katkı sağlamaktadır: Karakaş, Ali, "Bir Kavram Olarak Oksidentalizm", *SBARD (Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)*, Yıl 13, Sayı 25 (Bahar 2015/1) ss. 165-184. Ayrıca oksidentalizmin mahiyetini ve özellikle oryantalizme karşılık gelip gelmediğini ele alan bir çalışma olarak Kutluay'ın tebliğini de zikretmek gerekir (bkz. Kutluay, İbrahim, "Oryantalizmin Mukabili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalst Sayılır mı?", s. 75-90). Ayrıca 2018'de Resmi Gazete'de yayımlanan "2018/6 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi" ile 2019 yılı "Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Yılı" olarak ilan edildi. Bu çerçevede İslâm bilim tarihine yönelik önemli çalışmalar kaleme alan *Fuat Sezgin*'in (24 Ekim 1924-30 Haziran 2018) anısına yapılan sempozyumlarda ve konferanslarda *Sezgin*'i oksidentalst, onun hizmetlerini de oksidentalizm bağlamında ele alan bazı tebliğler sunulmuştur (bkz. Karakaş, "Bir Hadis Oksidentalisti Olarak Fuat Sezgin ve Hadis Kitabetine Dair İddiaları", *Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sempozyumu: Sempozyum Kitabı, 7-9 Mart*

üzere, oryantalizm kavramı hakkında da henüz Türkçe literatürde kendisine yeteri kadar atıfta bulunulmayan araştırmacılar ve onların tenkidleri etrafında kaleme alınmıştır. Her iki kavram; kendi disiplinleri içerisinde yapılan tanımları dikkate alınarak ve ilgili kavramlara yöneltilen tenkidler göz önünde bulundurularak analiz edilecektir. Bu yöntemle, mukayeseli bir şekilde tetkik edilen terimlerin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

II. Oryantalizm Kavramı: Said'in Oryantalizm Tanımı ve Onun Etrafında Söylenenler

Oryantalist söylem eleştirisi bağlamında yaşanan en büyük kırılma noktalarından biri, Said'in *Oryantalizm* adlı çalışmasıdır. O, kitabında bilginin sadece nesnel yönünü değil; ayrıca siyasi çıkarla ilişkisini de ortaya çıkarmıştır. Onun *Oryantalizm*'deki temel kabulünün, bilgi üretimi ile egemen iktidar yapısı arasında gizli bir iş birliği ve mantık bütünlüğünün varlığını ortaya koymak olduğunu söylemek mümkündür. Said'in çabalarını 'Doğulu' ötekinin nasıl oluştuğunu anlamaya katkı sunan bir vecheyle ilişkilendirenler, bu ilişkinin aynı zamanda Batılı benliğin oluşumunu anlama konusunda da katkı sunduğunu düşünmektedirler.¹¹ Entelektüel gelişiminin ana omurgası, XIX. ve XX. yüzyılın radikal toplum eleştirisini yürüten fikir adamlarına dayanan Said,¹² postyapısalcı felsefenin öncüsü Michel Foucault'nun (1926-1984) bilgi-iktidar ilişkisi üzerine yaptığı analizlerden özellikle Doğu-Batı ilişkisini ele alırken yararlanmıştı. "Foucault bilginin, başkaları üzerine yüklenen bir iktidar olduğunu, bu yapısı sebebiyle de başkalarını tanımladığını öne sürmektedir. Ona göre bilgi, özgürleşmenin önünü keserek gözetlemeye, düzene sokmaya, disipline etmeye yönelik bir kip halini alır."¹³ Bu teoriye göre bilgi; güçtür ve Batı, Doğu'yu kendine göre dizayn etmek için bilgiyi kullanıp bir öteki oluşturmuş, ardından da kendine hayali görevler yükleyerek Doğu'yu işgal etmiş ve sömürgeleştirmiştir. Modernliğin merkezî kavramlarının temelde Hıristiyanî kavramların sekülerleşmiş halleri olduğunu iddia eden Hallaq, Said'in de merkeze

2019, Van, 2019, ss. 73-110; Kutluay, "Oryantalizmin Mukabili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalist Sayılır mı?", ss. 43-72; İstek, Emrah - İstek, Gülşen, "Oryantalist ve Oksidentalist Yaklaşımlar Çerçevesinde Fuat Sezgin", *Fuat Sezgin ve Temel İslâm Bilimleri: Güncel Tartışmalar-Teorik Tezler*, 2019, ss. 75-90).

¹¹ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 83.

¹² Küçükalp, "Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arkapları", s. 269-278. Özellikle Michel Foucault, Adorno, Karl Marx, Nietzsche, Gramsci eserlerinden beslendiği isimler arasında zikredilmiştir.

¹³ Sarup, Madan, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. Abdülbaki Güçlü, Bilim ve Sanat Yay, Ankara, 2004, s. 101.

Foucault'nun bilgi-iktidar-özne ilişkisine dair düşüncelerinin ayrıntısı için bkz. Çelebi, Vedat, "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, 2013, ss. 512-523, 515.

aldığı Foucaultcu bilgi-iktidar probleminin, esasında kökenlerini Avrupalı Hıristiyan değerlerde ve epistemolojide bulunduğunu öne sürmektedir.¹⁴ Ona göre Foucault'nun varsayımı her kültür, zaman ve mekan için geçerli olamayacağından Said'in *Oryantalizm*'de Doğu-Batı ilişkisini analiz ederken esas aldığı bu teori kritik edilmelidir.

Oryantalizm, Batı'luların farklı toplumlara yönelik gerçekleştirdikleri bilgi geliştirme faaliyetleri olarak da tanımlanmıştır.¹⁵ Ötekiyle öz benliğini inşa yolunu seçen Batı'nın, 'öteki'yi yani "Doğu'yu yeniden tanımlamak için yaptığı çalışmalar neticesinde oryantalizmin ortaya çıktığı kabul edilmiştir. Oryantalizmin ürettiği bilginin yanı sıra ülkelere yönelik sömürge planlarının da mevcut olduğunu tespit eden Said'in değerlendirmesine göre, oryantalizmin XX. yüzyıldaki ana işlevi, Avrupa'nın kendisini onun üzerinden yorumlayabildiği bir kod olmasıdır.¹⁶ Onun bu tespiti, Fransız Napolyon Bonapart (ö. 1821) 1789'da Mısır'a sefer düzenlediğinde ordusuyla birlikte o toprakları bilen veya inceleyen oryantalist bilim adamlarını götürmesini akla getirmektedir.¹⁷ Napolyon'un Mısır'a giderken yanında geniş bir akademik kadro götürmesinden de anlaşıldığı üzere, bu süreçte Doğu, artık Batı için bir araştırma alanına dönüşmüştür.¹⁸ Sömürgecilikle oryantalist faaliyetler arasındaki ilişkinin tesisinde ilk adım olarak görülen bu sefer, bilgi ile iktidar sağlama düşüncesinin Avrupalıların 'ortak bir paydası' kabul ettiğini gözler önüne sermektedir.¹⁹

¹⁴ Hallaq, Wael B., *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi*, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, s. 164. Hallaq, bilginin bir tahakküm aracına dönüşmesini, Hıristiyan dogmasının seküler biçimlere dönüşmesiyle ilişkilendirmektedir. Hallaq'ın bu tespiti, özellikle Aydınlanma Çağı'nda seküler temelde ilerleyen oryantalist çalışmalarını anlama konusunda önemli bir katkı sunmaktadır.

¹⁵ Carrier, James G., "Oksidentalizm: Tersine Dönmüş Bir Dünya", *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, çev. Birgül Koçak, ed. Aytaç Yıldız, Ankara: 2007, s. 464-498. Antropoloji alanının önde gelen isimlerinden Carrier, bu özellikleri sebebiyle antropoloji ve oryantalizm arasında benzerlik bulunduğunu iddia etmektedir (bkz. Carrier, "Oksidentalizm: Tersine Dönmüş Bir Dünya", s. 465-467. Antropoloji ile oryantalist faaliyetler arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Emiroğlu, Bekir, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, Ankara, 2021, s. 159).

¹⁶ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 265. Oryantalizm'in doğuşu ve geçirdiği değişimlere etki eden faktörleri tarihsel süreç içerisinde betimleyen bir çalışma için bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, Ankara, 2021.

¹⁷ Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 112.

Dayhan'ın çalışması özelinde bakıldığında Almanya, Fransa, İskoçya, Avusturya, İtalya, İrlanda, Hollanda ve İngiltere olmak üzere her bir ülkenin Doğu'yu incelemek maksadıyla araştırmacılar yetiştirdiği görülecektir. bkz. Dayhan, Ahmet Tahir, *Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler*, İstanbul, 2011, ss. 14-15.

¹⁸ Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 112.

¹⁹ Avcı, *Alman Oryantalizmi*, s. 67. Zira Napolyon'un başarısı, Mısır halkının her yönden tanınması sayesinde bir nevi bilgi ile iktidarın elde edilebileceğinin somut göstergesi olarak kabul edilmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıl döneminde yetişen ve Osmanlı diyarına seyahat ederek incelemede bulunan bazı oryantalistlerde²⁰ de benzer yaklaşım ve önyargıyı görmek mümkündür. Sözgelimi, Balkanları ziyaret eden Batılı seyyahların yazdığı seyahatnameler esas alınarak hazırlanan ve Batı muhayyilesindeki Balkan imajını ele alan bir çalışmada, bölge halkı için ‘*Türk barbarlığından Avrupa medeniyetine geçişin ilk aşamasındaydı*’ ifadesi kullanılmaktadır.²¹ Balkanları ziyaret eden seyyahların nazarında Doğulular; şehvet düşkün, tembel, ‘hiçbir şey yapmayan, yapmak da istemeyen’ insanlardı. Hatta Balkan halklarını aşağı ırklardan sayıp, kökü kazınmalıdır diyen seyyahlar da vardı. Batı’nın, Balkanlar’ı -bütün Batılılaşma çabalarına rağmen- eski kimliğinde gördüğünü belirten çalışmalar, söz konusu ön yargıyı ortaya koymaktadır.²²

Batılı seyyahların gözünde Doğulu her zaman barbardı, öyle ki yeme içme konusundaki günlük sıradan hareketleri dahi onların vahşi olarak nitelenmesine sebep olabilmektedir.²³ 1571 yılında Osmanlı Devleti ile Haçlı donanmaları arasında yapılan İnebahtı deniz muharebesinden söz ederken “İnebahtı savası, İtalya’yı ve belki de bütün Avrupa’yı barbarların istilasından kurtardı” diyen Alman filozof Georg W. Friedrich Hegel (1770-1831), Türkler’i²⁴ yani

²⁰ II. Abdülhamit yaverlerinden Ahmed Hamdi Paşa’nın (1871-1935) Yemen’e isyan bastırma amacıyla görevlendirildiği 1911 senesinde kaleme aldığı *Âlem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri - İngiliz Misyoneri Nasıl yetiştiriliyor* adlı eserinde 50 oryantalistin ismine yer vermiştir. Ahmed Hamdi Paşa eserinde bu oryantalistlerin yalnızca isimlerini vermekle iktifa etmiştir. Ahmet Tahir Dayhan, mezkûr isimlerin beşi hariç hepsi hakkında biyografi türünde ve eserlerinin ismini zikretmek suretiyle *Memâlik-i Osmaniyye’yi Keşfe Çıkan Oryantalistler* adlı kitabında tanıtmaya çalışmıştır (Söz konusu isimler için bkz. Dayhan, *Memâlik-i Osmâniyye’yi Keşfe Çıkan Oryantalistler*, s. 14-15).

²¹ Batılılar’ın önyargılı tutumlarına dair bazı örnekler için bkz. Jezernik, Božidar, *Vahşi Avrupa: Batı’da Balkan İmajı*, (çev. İaşım Koç), İstanbul, 2006, s. 14, 24, 95, 103, 108. Osmanlı diyarına seyahat eden bu seyyahlar, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu kötü koşulların sebebi olarak İslâm’ı görmekteydiler.

²² Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da yaptığı köprüler bağlamında özellikle Mostar Köprüsü üzerinden Batı’nın ikircikli tavrını ele alan Slovenyalı yazar Jezernik’in açıklamaları için bkz. Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 25, 204, 251-254, 299.

²³ Batılı seyyahların Doğulular’ın yemek ve sofrâ adabıyla ilgili görüşlerine yer verilen bir çalışmada “bağdaş kurarak yer sofralarında yemek yemekten yemeklerin sunulma biçimlerine” varana kadar ayrıntılı bir şekilde önyargılı tasvirlerin yer aldığı görülmektedir (bkz. Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 37, 39, 42, 43).

²⁴ Batı’nın Doğu sorununun merkezinde aslında Türkler’in bulunduğu ve Batı meselesinin de öncelikle Türkler’in problemi olduğuna işaret eden araştırmacılar vardır. Bu bağlamda Ahmet Çaycı, Batı’nın bu korkusunun kaynağında Osmanlı tahayyülü bulunduğuna dikkat çekmekte ve aslında bu yaklaşımın İslâm’ın Avrupa’ya hâkimiyeti korkusu şeklinde de ifade edilebileceğini düşünmektedir (Çaycı, Ahmet, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, İstanbul: İnsan 2015, s. 66).

Çaycı’nın Batı’nın ‘Doğu’ muhayyilesinin merkezinde Türkler’in; ‘Türk Korkusu’nun kaynağında da Osmanlı’nın yer aldığı yönündeki tespiti doğru olsa da kısmen eksiktir. Zira yazar, oksidentalizm bağlamında merkeze Osmanlı’yı ve Türkler’i koymakta ve diğer İslâm coğrafyalarını dikkate almamaktadır. Bu durum da Endülüs İslâm Devleti gibi tecrübeleri

Müslümanları 'barbar' olarak nitelemiştir.²⁵ Kendilerini medenî olarak tanımlayan Avrupalılar, bu tanım gereğince yeni keşfedilen topraklarda 'barbar' (değişik bir yaşam tarzı, dünya görüşü veya farklı norm ve değerleri olan kimselere Avrupalılar'ın buldukları sıfat) olarak lanse edecek bir grup bulmak zorundalardı.²⁶ Irksal klişeleri ve vahşilik kavramını sürekli canlı tutmak, kolonyalist dünya görüşü için hayati önem taşıyordu. Bu yüzden yeni toprak keşfedilenler, sadece kâşif ve yağmacı değillerdi; aynı zamanda kültür taşıyıcıları ve Tanrı'nın emirlerini yerine getiren kimselerdi.²⁷

Tarih Felsefesi Üzerine Dersler adlı kitabında Avrupa'nın temelinde Grek-Roma Medeniyetinin olduğunu söyleyip, aynı zamanda tarih felsefesinde Doğu-Batı (Orient-Okzident/Morgenland-Abendland) ayrımını²⁸ özellikle günümüz siyasî etkilerine uzanacak kadar güçlü bir yapı içerisinde ele alan ilk kişinin Hegel olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Sosyal bilimlerin önemli bir geleneği olarak varlığını sürdüren Avrupamerkezci anlayışın kaynağı da Hegel'e dayanmaktadır. Zira Hegel'in benimsediği, dünya tarihine göre, hem mekan hem de zaman itibarıyla en ötede bulunan Uzakdoğu'dur, tam merkezde konumlanan ise Avrupa'dır.³⁰ Hegel, tarihi güçlü Batı Avrupa'ya hasretmektedir.³¹ Ona göre en mükemmel din, kendi dini olan Hıristiyanlık'tır. Onun tarih,

ve diğer Doğu medeniyetlerinin birikimlerini görmezden gelmeye neden olmaktadır. Ayrıca VII.-XIV. yüzyıllardaki tehdit, İslâm dini ve Araplar olduğu daha sonra Osmanlı'nın doğuşu ile birlikte 'türkler'in de tehdit unsuru görülmeye başlandığı unutulmamalıdır (Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 84).

²⁵ Bu tespit, Soykan'a aittir (bkz. Soykan, Ömer Naci, "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi: Be-timleyici-Eleştirel Bir Giriş", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: XI, ss. 271-289, 285-286).

²⁶ Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 71. 'Barbar' kelimesinin Doğu halkları için sıklıkla kullanılan bir yakıştırma olduğuna dair ayrıca bkz. Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 36.

²⁷ Batı'da bu hareketleri meşrulaştırmak için vazife-i temeddün yani dünyanın geri kalanını medeniyete ulaştırma vazifesi, *Beyaz Adamın Yükü* (The White Man's Burden) adıyla tarif edilmiştir (bkz. Kalın, İbrahim, *Ben Öteki ve Ötesi: İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İstanbul 2017, s. 28).

²⁸ Doğu-Batı çatışmasının en önemli kesitinin Haçlı Seferleri olduğu ile ilgili tespit için bkz. Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 173.

Doğu-Batı ikileminin tarihsel temellerinin Antik Çağ'da başladığına dair bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 51-84. Ayrıca Emiroğlu da Haçlı seferleri'nin Doğu-Batı çatışmasında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayarak Batı için ortada sadece kin duyulan bir düşmanın değil, sömürülmeyi ve yeniden inşa edilmeyi bekleyen İslâm'ın varlığını vurgular (Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 78-84).

²⁹ Taftalı, Oktay, "Toplum ve Tarih Metodolojisi Bakımından Subjektivizmin Bazı İpuçları Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 24. Sayı, 2012/1, ss. 257-277, s. 270 vd.

³⁰ Soykan, "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi", s. 271.

³¹ Özdemir, Muhammet, "İbn Haldun ve Hegel'in Tarih Felsefelerinin Türkiye Bağlamında Anlamı", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, VIII. cilt, 7. sayı [Tarih], İstanbul, 2013, ss. 415-428, s. 420.

hatta dünya görüşünün Hıristiyan-Batı merkezli olduğu belirtilmektedir.³²

III. Oryantalizme Yöneltilen Bazı Önemli Tenkidler

Oryantalizmin yalnızca akademik bir düşünce biçimi olmadığını, Doğu'yu şekillendiren bir değerler sistemi olduğunu ve temelde oryantalist faaliyetlerin siyasetle ilişkisini ortaya koyan Said'in görüşleri, bu sahadaki araştırmacılar için kimi zaman takdir ve takip edilirken kimi zaman da eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Said'in *Şarkiyatçılık* adlı eseri, her iki biçimde de değerlendirilmeye lâyık bulunan temel kaynaklardan biri olma özelliğini korumuştur. Bu açıdan oryantalizmle ilişkili meseleleri ele alan araştırmacıların, Said'i ve düşüncelerini görmezden gelmesi mümkün değildir.

Said'in kitabının, sosyal bilimler alanında kalıcı bir etki yarattığı muhakkak, hatta onun oryantalizm tanımı, ilgili kitabın yazılmasından itibaren bu sahadaki çalışmaların neredeyse tamamında başvurulmuş ve pekçok araştırmacının açıklamalarında müracaat ettiği bir işlevselliğe sahiptir. Ancak söz konusu kavram, -bütün işlevselliğine rağmen- bazı bilim adamları tarafından tenkid de edilmiştir. Bu bağlamda zikredilebilecek önemli eleştirilerden bazıları, Wael B. Hallaq'a aittir. Onun, modern bilginin eleştirisi amacıyla kaleme aldığı *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek* adlı kitabın³³ -hayli geniş ve önemli bir bölümü mahiyetindeki- giriş kısmında üzerinde durduğu ilk mesele, Şarkiyatçılık kelimesinin muğlaklığıdır.³⁴ Ayıca Hallaq, Said'in tanımının mahdut kaldığını belirterek onu eleştirir ve Şarkiyatçılığın, bizzat Şark ve Şark'ın maddî, fiziksel ve psiko-epistemik yeniden üretimi hakkında olduğunu belirterek oryantalizmi yeniden tanımlamaktadır.³⁵

Said, şarkiyatçılığı modern kültürle irtibatlandırır da bunu sadece kültür boyutunda bırakır ve bir temsil probleminden ibaret görür. Onun bu yaklaşımını kritik eden Hallaq, şu sözlerle onu eleştirir: "Said, "Beşerî tarihteki emsalsiz bir vaka olarak modernliğin hakikî doğasını kavramamıştır."³⁶ Hallaq'a göre Batı'nın Şark'ı temsili sadece söyleyiş düzeyinde kalmamakta, aynı zamanda ontolojik bir boyut taşımaktadır. Yani Şarkiyatçılık yalnızca bir temsil

³² Soykan, "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi", s. 280.

Hegel'in Tarih Felsefesini anlamaya çalışırken özellikle onun İslâm hakkındaki düşüncelerinin, "Üstün Irk Olarak Cermen Irkı ve Tarihten Dışlanan Doğu Toplumları" ve "Gerçek Din Olarak Hıristiyanlık" anlayışının ayrıntıları için bkz. Kızılkaya Yılmaz, Rahile, "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi", *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2021, cilt: XI, sayı: 3, ss. 215-248, özellikle s. 226-234.

³³ Söz konusu kitap üzerine yazılmış bir araştırma notu için bkz. Kızılkaya Yılmaz, Rahile, "Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi Adlı Kitap Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2021, cilt: XIX, sayı: 1, ss. 143-156.

³⁴ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 13-57. Oryantalizmin muğlaklığına dair ayrıca bkz. Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, ss. 15-16.

³⁵ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 118.

³⁶ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 194.

değil, dilin edimsel gücüyle bir yaratıdır. Bu sebeple Şark'ı yanlış temsiller açısından tanımlamak yetersiz kalmaktadır.³⁷ Said'in Batı'nın Şark'ı temsillerinin dilden yani bir söyleme tarzından ibaret olduğu kanaati,³⁸ aynı zamanda onun şarkiyatçılığın hukuka tealluk eden bazı yönleri üzerinde yeterince durmamasına da neden olmuştur.³⁹ Onun dikkat çekilen bu sınırlı bakış açısının yanı sıra şarkın geçmişte ne olduğunu ve yine aynı şekilde günümüzde varlığının neye tekabül ettiğini tam olarak belirtmemesi de onun şark anlayışında tenkid edilmeyi gerektiren bir husustur.⁴⁰

Said'in oryantalizmi zaman içerisinde değişmez bir olgu gibi anlatmasının yanı sıra, kategorik bir yaklaşımla istisnalara ve çeşitliliğe imkân tanıması da eleştirilmeyi gerektirmektedir. Ona göre hiçbir şarkiyatçı, meselenin ontolojik ve epistemolojik etkilerinden kaçınmadığı gibi Şark hakkında konuşan veya yazan herkes -söylediğinin içeriğine bakılmaksızın- şarkiyatçıdır ve "dolayısıyla suçlanmayı hak eder."⁴¹ Ancak belirtilmelidir ki Said'in bu şarkiyatçı tanımı, hem geniş bir çalışma alanını muhtevî olması hem de genelle-yici bir yargı ihsas etmesi yönüyle tenkid edilmelidir.⁴²

Said'in eleştirisini siyasal bularak tenkid eden Hallaq, onun eleştirel sınırını tutarsız görmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: "Said'in sorunu, yanlış yöne gitmiş olması değil; esaslı olmayan coğrafi ve dönemsel genelleştirmesinin, ona daha fazla ayırım yapmaya imkân verebilecek derin yapıları örtmesi, hatta bas-kılamasıdır."⁴³ Bu sebeple Said'in şarkiyatçılığı yalnız sömürgeleştirmenin bir sonucu ve iktidarla ilişkili ele alması, onu dar çerçeveden analiz etmeye neden olmuş, bu durum da şarkiyatçılığı kuran esasları ıskalamayla neticelenmiştir.

Oryantalizmle aynı epistemolojik zemini paylaşan Batı menşeli akademini-nin, bir bütün olarak neden ortaya çıktığının Said tarafından sorgulanmamasını eksik bulan Hallaq, şarkiyatçılığın modern akademideki diğer disiplinlerden farkı olmadığını belirtir.⁴⁴ Ancak şarkiyatçılığı; seküler hümanizmden,

³⁷ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 109, 110, 114.

³⁸ Bu temsiller, yalnız bir söyleyiş farkı düzeyindeyse şayet, bu durumda onun kendi kitabının büyük bir kısmında olumsuz Şark tasvirleri üzerinde neden durduğu merakı muciptir.

³⁹ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 102, 103.

⁴⁰ Aslında bunun sebebi, Said'in tasavvur hatası değildir. Hallaq, söz konusu durumu modern eleştiri anlayışının bizzat modern paradigma ile sınırlı kalmasıyla ilişkilendirmektedir.

⁴¹ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 96.

İleri kültürlerin tamamının ötekiyle ilişkilerini emperyal olmakla itham etmenin yaratacağı sıkıntılar için bkz. Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 124.

⁴² Bu bağlamda Fransız mütefekkir René Guénon'un (1886-1951) ismi zikredilmelidir. Zira Guénon, modernizm eleştirisi yaparken şarkiyatçılığı, onu üreten geniş entelektüel ve materyalist çevreyle ele almaktadır. Guénon, René, *East and West*, çev. Martin Lings, Ghent, NY: Sophia Perennis, 2001, s. 11, 85.

⁴³ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 60, 62. Hallaq, Said'i şu sözlerle eleştirmektedir: "Coğrafi ve etnik silikleştirmeye yürüyen tarihsel miyoplukla maluldür."

⁴⁴ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 121, 122, 304.

antroposentrizmden sıyrarak müstakil bir akademik disipline dönüştürmenin mümkün olabileceğini düşünen Hallağ, böylece onun insanî bir araştırma sahasına evrilebileceği yönünde ümidini korumaktadır.⁴⁵ Said'in Şarkiyatçılık eleştirisini burjuva etiğine dayalı olduğunu belirterek onun tenkidlerini elitist bulduğunu ifade eden Hallağ, Said'in yöntemine alternatif olarak 'Paradigmalar Teorisi' adını verdiği bir teori teklif etmektedir.⁴⁶ Çözümü, amacı öncelikle benliğini yeniden inşa etmek olan, dolayısıyla kendisiyle ve öteki ile ilişkisini değiştiren, içe dönük bir Şarkiyatçılık'ta arayan Hallağ'ın teorisi; Said'in tektipleştirici tutumundan ayrı olmak üzere istisnalar, düzensizlikler, anormallikler ihtiva eden ve tecanüs içinde farklılığa imkân sağlayan bir yapı arzeder.⁴⁷

IV. Oksidentalizm Kavramı: Anlam ve Mahiyeti Hakkındaki Değerlendirmeler

Geniş anlamıyla Doğulular'ın Batı'yla ilgili incelemelerini karşılayan oksidentalizm kavramının Türkiye'de ilk defa Cemil Meriç (1916-1987) tarafından kullanıldığı belirtilse de⁴⁸ 2015 senesinde tek sayı olarak yayınlanan *Garbiyat Dergisi* ile "Yahudillik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi" olarak 2019 yılında yayın hayatına başlayan *Oksident*,⁴⁹ söz konusu kavramların Türkiye'deki tedavülü hakkında fikir vermektedir. Arapça *garbiyatçılık*,⁵⁰ *istiğrâb* kelimeleri ve *ilmü'l-istiğrâb*⁵¹ terkihi çeşitli çalışmalarda zikredilmiştir. Yine

⁴⁵ Hallağ'ın bu yöndeki açıklamaları için bkz. *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 54.

Hallağ, "Şarkiyatçılığın yeniden tanımlanarak, modern proje tarafından ortaya çıkarılan krizle uğraşmak için ihtiyaç duyulan değişikliği kolaylaştıran muhalif bir söylem sağlayabileceği kanaatinde" (Hallağ, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 398).

⁴⁶ Hallağ, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 43. 'Paradigmalar Teorisi' ve ayrıntıları için bkz. Hallağ, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 30, 66 vd, 96, 133.

⁴⁷ Hallağ, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s.78, 420.

⁴⁸ Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm", s. 8. Cemil Meriç, *Bu Ülke* adlı eserinde 'Müstağrib'ler' başlıklı müstakil bir bölüm ve bu bölüm içinde 'Müstağrib' adını taşıyan bir yazı kaleme almıştır. Özcan Hıdır, Cemil Meriç'in (ö. 1987) 'müstağrib' kelimesini, Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat olarak ve 'körü körüne Batı'yı taklit ve Batı hayranlığı' şeklinde olumsuz bir manada kullandığını belirtmektedir. Esasında Meriç, bu kavramı Doğu ile Batı'yı mezcenden yaklaşımı ifade etmek üzere kullanmaktadır (bkz. *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları 2006, s. 131-166.

⁴⁹ İlgili dergi için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oksident> (Erişim: 10.06.2021).

⁵⁰ Acar, Barış Berhem, "Gerçekle Hayal Arasında: İhtiyaca Göre Kurulan Garbiyatçılık", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2020, cilt: XII, sayı: 29, s. 1240-1254.

⁵¹ Hasan Hanefi, *Mukaddime fi İlmü'l-İstiğrâb* (Oksidentalizm Bilimine Giriş) adıyla bir kitap kaleme almıştır (Bk Hanefi, Hasan, *Mukaddime fi İlmü'l-İstiğrâb*, (b.y.: cd-Dâru'l-Fenniyye, 1411/1991). Batı dillerinde kaleme alınan çalışmalarda bu kitaba "Introduction to Occidentology" şeklinde atıfta bulunulur. Bu ifadeler de *İlmü'l-İstiğrâb* şeklindeki *Oksidentalizm Bilimi*'nin *Occidentology* ile karşılandığını göstermektedir (bkz. Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 93, dn. 12). Kitap ve yazarın görüşlerine dair değerlendirmeler için bkz. Wahyudi, Yudian, "Hanefi'nin Mukaddime fi İlmü'l-İstiğrâb'ına Arap Dünyasının Cevabı", çev. Doğan Kaplan, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2006, cilt: VI, sayı: 3, s. 341-355.

Batıcılık,⁵² ‘Occidental Orients/Garplı Şarklar’,⁵³ ‘secular Occident/seküler Garp’⁵⁴ ifadelerinin çeşitli çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir.

Batı medeniyetini tanımaya yönelik kaleme alınan çalışmaların yeteri kadar yapılmadığını tespit eden araştırmacıların⁵⁵ yanı sıra *Garbiyat Bilim Dergisi*⁵⁶ ismiyle yayınlanan gergide ‘Seçilmiş Garbiyat Literatürü’ adıyla hazırlanan makalede ‘oksidantalist yaklaşıma sahip şahıslar ve çalışmaları’na dair örnekler zikredilmektedir.⁵⁷ Ayrıca oryantalistlerin İslâm üzerine yaptığı çalışmaları incelemeyi/eleştirmeyi de oksidentalizm kapsamına dâhil edip bu incelemelerde bulunanları ‘oksidantalist’ şeklinde nitelendiren araştırmacılar vardır.⁵⁸ Hatta Doğu topraklarındaki ilk oksidentalist faaliyetin Beytül-Hikme;⁵⁹ Türkiye’deki ilk oksidentalist uygulamanın ise Batı’yı tanıma amacıyla Osmanlı döneminde Avrupa’ya giden öğrencilerin çalışmaları⁶⁰ olduğunu belirten araştırmacılar vardır. Aynı şekilde bazı araştırmacıların da ‘anti-oksidantalist’ diye isimlendirildikleri de görülmektedir.⁶¹ Ancak yine de herhangi bir konuda sadece ‘Batı’ya muhalif olma’ veya ‘Batı’yı tenkit etmiş olma’yı esas alarak yazar ve düşünürleri ‘oksidantalist’ şeklinde tavsif etmenin eksik, hatta kimi zaman yanlış değerlendirmelere neden olacağı hatırdâ tutulmalıdır.⁶²

⁵² Kılıç, Muharrem, “Zihinsel Bir Patoloji: Medeniyet Algımız Açısından Oksidentalist Söylemin İmkânsızlığı/Köksüzlüğü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2006, cilt: VI, sayı: 3, s. 123-134, cilt: VI, sayı: 3, s. 126.

⁵³ IIallaq, *Şarkiyatçılığt Yeniden Düşünmek*, s. 40 vd.

⁵⁴ Hallaq, *Şarkiyatçılığt Yeniden Düşünmek*, s. 101.

⁵⁵ Ahatlı, Erdinç, “Bir Oksidentalizm Çağırısı: Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2002, cilt: II, sayı: 3, ss. 303-306 [Muhammed Hamidullah’ın Aziz Hatırasına], s. 303.

⁵⁶ Temmuz 2015’te birinci sayısını yayınladığı hakkında bilgi bulunan söz konusu derginin başka sayısı tespit edilemedi.

⁵⁷ Oksev, Birgül Koçak - Özcan, Ufuk, “Seçilmiş Garbiyat Literatürü”, *Garbiyat Bilim Dergisi*, s. 75-104.

⁵⁸ Iıdır, “Oryantalizme Karşı Oksidentalizm”, s. 11 vd; Karakaş, *İlâdis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2017, s. 54, 75.

⁵⁹ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 60. *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat* adlı kitabın yazarı Ahmet Çaycı’nın Beytül-Hikme’deki çeviri faaliyetlerini kendisinin de benimsediği oksidentalizm tanımındaki “savunma ve kendini ifade etme” çabasıyla ilişkili olmak üzere neye karşılık geldiği merak konusudur. Çaycı’nın benimsediği oksidentalizm tanımını için bkz. Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 49.

⁶⁰ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, “Oksidentalizm ve Türkiye” başlığı s. 189-197.

⁶¹ Şerif Mardin’in (ö. 2017) eserlerinden hareketle onun bir oryantalist mi yoksa oksidentalist mi olduğu sorusuna cevap arayan Alim Arlı, Mardin’in Yeni Osmanlılar ve Jön Türklere dair çalışmalarının temelinde yer alan realist bilim anlayışı ve kurumsal tarih bakışı nedeniyle onun fikri konumunu “anti-oksidantalist” olarak betimlemektedir (bkz. Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 14, 199).

⁶² Babanzade Ahmed Naim (ö. 1934), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), Aliya İzzetbegović (ö. 2003), İhsan İnanefi’yi (ö.

Oksidentalizm kavramını ilk kullanan Alman oryantalist Rudi Paret (ö. 1983), 'Batı Araştırmaları' veya 'Garbiyat Araştırmaları (Occidental Studies)' adıyla bazı enstitülerin kurulması gerektiğini söylediler.⁶³ Esasında ilgili kavramın akademik sahada dolaşıma girmesi, Kudüs doğumlu İsraili filozof Avishai Margalit ile Hollandalı yazar Jan Buruma'nın 2004'te beraber kaleme aldıkları *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*⁶⁴ başlığını taşıyan kitap ile daha mümkün hale gelmiştir. Zira bu kitapta Doğu toplumunun Batı'ya yönelik menfi imajı tasvir edilmektedir. Buruma ve Margalit, oksidentalizmin bir tür Batı nefreti ihtiva ettiğini, Batı düşmanları tarafından çizilen Batı'nın canavarlaştırıcı bir resmini yansıttığını, en az oryantalist kadar indirgemeci bir yapı arz ettiğini, bu fanatıklığın sadece oryantalist görüşü alt üst edeceğini savunmuşlardır.⁶⁵ Bu bağlamda Buruma ve Margalit'e yönelik önemli bir eleştiride bulunan modern Arap siyaseti ve entelektüel tarih profesörü Joseph Massad, oryantalistin Said ya da başka herhangi bir bilim adamı tarafından Doğu'ya ya da Doğu'ya ait her şeye 'nefret' olarak görülmediğini ya da tasvir edilmediğini öne sürmektedir.⁶⁶ Hatta oksidentalizmin bir disiplin düzeyinde tartışılmasının önündeki en büyük engelin, onun hala Batı'ya duyulan nefret ile karıştırılması olduğu da belirtilmektedir.⁶⁷ Ancak Buruma ve Margalit'in

2021) yakın tarihimizdeki oksidentalist âlimler şeklinde niteleyen (Oksidentalizm olarak zikredilen diğer şahıslar için bkz. Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm", s. 11) ve böyle bir nitelemenin hatalı olduğuna dair görüş belirtip karşı çıkan Fatma Kızıl gibi araştırmacıların varlığı da belirtilmelidir (Kızıl, Fatma, "Bir Terimin Etimolojisi: 'Hadis Oksidentalizmi' Oksimoronu", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, cilt: V, sayı: 2, ss. 157-160, s. 158). İslâm bilim anlayışı ve geleneğini merkeze alarak oksidentalizm yaklaşımının nasıl sorun teşkil edeceğine dair önemli bir çalışma için bkz. Kılıç, "Zihinsel Bir Patoloji", s. 123-134.

⁶³ Paret, Rudi, *The Study of Arabic and Islam at German Universities*, Wiesbaden, 1968, s. 5.

⁶⁴ Kitap, The Penguin Press tarafından 2004 yılında basılmıştır. Söz konusu çalışma, *Oksidentalizm: Düşmanları Gözünde Batı* (çev. Güven Turan, İstanbul, 2009) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Yazarlar kitaba şu ifadelerle başlamaktadırlar: "Batı'nın düşmanları insanlık dışı resmedilişine biz Garbiyatçılık diyoruz." Söz konusu eserin sadece kapağındaki şu ifadeler, oksidentalizm kavramının kitabın müellifleri tarafından hangi manada kullanıldığını ortaya koymak için yeterlidir. Kitap kapağındaki bilgiler Türkçe çevirisinden aynen alınmıştır: "Buruma ve Margalit, Edward Said'in Şarkiyatçılık'ından 25 yıl sonra yayımlanan Garbiyatçılık başlıklı incelemelerinde, el-Kaide gibi terörist hareketlerin çıkış noktasını oluşturan belli başlı Batılılaşma karşıtı inanışların tarihçe ve saiklerine ışık tutuyorlar. Batı'nın, günahkârlığın beşiği oluşu, tüccarları fedakâr kahramanlara tercih edişi ve maddeciliğiyle, karşıtları tarafından yok edilmesi gereken bir şer eksenini olarak tanımlanışının izini Alman Romantik Hareketi, Aydınlanma, Avrupa Romantizmi, Manicilik'e kadar süren yazarlar, modernite ve düşmanları arasındaki savaşın düşünsel bir okumasını sunarak yeni bir tartışma zemini açıyor."

⁶⁵ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 90 vd.

⁶⁶ Bu eleştiri, Massad'a aittir. Ona göre oryantalist, Buruma ve Margalit'in kitabının altındaki iddiası gibi "düşmanları tarafından görülen Doğu" olduğu görüşüne de indirgenmedi (bkz. Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 90-91).

⁶⁷ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 91.

Batı nefreti şeklinde sunduğu oksidentalizm tanımı yerine aslında oksidentalizmin; bir savunma hali olduğu, hatta özünde hiçbir yıkıcılığı ve saldırganlığı taşımadığı da belirtilmektedir.⁶⁸ Zira oksidentalizmi tanımlarken onun bu savunma haline vurguda bulunan araştırmacılar onu söyle nitelendirmektedirler: “Oksidentalizm, Batı’nın kurumlarını tespit ederek onun üzerinde hâkimiyet kurmayı hedefleyen idealdir. Yani savunma pozisyonundaki Doğu’nun kendine gelmesi veya karşı sahada vaziyet almasıdır.”⁶⁹

Oksidentalizmi hem kavram hem disiplin düzeyinde ele alan ilk kişinin Mısırlı düşünür ve yazar Hasan Hanefi (1935-2021) olduğu ifade edilmektedir. Bu iddiaya göre söz konusu kavram onun tarafından 1992 senesinde ilk defa ‘oryantalizm kavramının açık bir karşılığı’ şeklinde kullanılarak literatürdeki yerini almıştır. Hanefi, *Mukaddime fi ilmi’l-istiğrâb*⁷⁰ adlı eserinde oksidentalizmi ilk kez ilmî bir disiplin mahiyetinde ele almış ve incelemiştir. “Bütün yönleriyle Batı’yı araştıran ilim dalı” olarak tanımlanan oksidentalizm,⁷¹ Hanefi tarafından “Üçüncü Dünya’da, sömürgeleşme süreçlerini tamamlamak üzere” ikame edilmiş bir yaklaşım biçimi olarak tanımlanmıştır.

Hanefi’nin yukarıdaki tanımları, Raymond Schwab’ın (1884-1956) dikkat çektiği “Doğu, ilk bakışta ne kadar dışlanmış görünse de Batı’nın bir tamamlayıcısıdır ve bunun tersi de geçerlidir” anlayışını hatıra getirmektedir. Söz konusu anlayışa vurgu yaparak oryantalizmin, oksidentalizmin oluşumundaki tek bileşen değilse bile, temel bileşenlerinden biri olduğunu kabul eden araştırmacılar, aslında Said’in bu ilişkiyi açıkça ortaya koyduğunu belirtmektedirler. Söz konusu bağlantıya dikkat çeken Massad, aslında Said’in oksidentalizmin ne olacağını isimlendirmeden öngördüğünü de iddia etmektedir.⁷² Said, kitabında birkaç kez -muğlak bir şekilde de olsa- oksidentalizmden söz etmektedir.⁷³ Söz konusu kullanımların kimi zaman oryantalizmin zıddı olarak, kimi

⁶⁸ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 73.

⁶⁹ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 46.

Ilatta Çaycı, oksidentalizmi şöyle açıklamaktadır: “Oksidentalizmi, ötekinin savunma veya kendini ifade etme çabası olarak yorumlamak gerekir. Çünkü yaklaşık üç asırdan beri sürekli aşağılanan veya sömürülen toplulukların, karşı reflekslerinin olması gayet normal bir reaksiyon olmalıdır.” Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 49.

⁷⁰ Oksidentalizme bir giriş mahiyetinde kaleme alınan kitap, hayli hacimlidir. Hanefi, Hasan, *Mukaddime fi ilmi’l-istiğrâb*, (b.y.: ed-Dârü’l-Fenniyye, 1411/1991, 875 sayfa.) sekiz bölümden oluşmaktadır. I. bölümde (s. 9-105), oksidentalizm kavramının ‘ne’liği ele alınırken II. bölümde (s. 109-245) Avrupa bilincinin oluşumu (kaynakları); III. bölümde (s. 249-327) Rönesans sonrası Avrupa bilincinin başlangıcı; IV. bölümde (s. 331-433) Kant sonrası Avrupa bilincinin zirveye ulaşması; V. bölümde (s. 437-514) Avrupa bilincinin başlangıcının sonu meselesi; VI. bölümde (s. 517-607) Avrupa bilincinin oluşum aşamalarından sonun başlangıcı meselesi; VII. bölümde (s. 611-692) Avrupa bilincinin yapısı ve tarihi; VIII. bölümde (s. 695-791) Avrupa bilincinin geleceği üzerinde durulmaktadır.

⁷¹ Hıdır, “Oryantalizme Karşı Oksidentalizm”, s. 7.

⁷² Massad, “Orientalism as Occidentalism”, s. 84.

⁷³ *Oryantalizm* kitabında Said’in oksidentalizmden söz ettiği yerlerden bir kaçını için bkz. Said,

zaman da onun aynadaki yansıması şeklinde bir anlamı ihlas ettiği belirtilmelidir. Ancak bu manaların her zaman net olmadığı da vurgulanmalıdır.⁷⁴ Zira kitabın tamamına bakıldığında söz konusu kelimenin her zaman bir kavramı çağrıştıracak şekilde kullanılmadığı görülecektir. Fakat yine de Said'in kitabını nihayete erdirmeden oksidentalizme yaptığı son atıf,⁷⁵ onun oksidentalizme dair tutumunu analiz etmeyi mümkün hale getirmektedir. Her ne kadar Said ve kitabında oryantalizme dair yaptığı analizler, onu 'oksidentalist' veya 'oryantalist karşıtı' şeklinde isimlendirmeye neden olsa da kavramın Said tarafından açık bir şekilde kullanılmamasının da eleştirildiği belirtilmelidir.⁷⁶

Ünlü antropolog Carrier, tamamen farklı bir oksidentalizm tanımı öne sürmektedir. Oksidentalizmin sadece karşı çifti olan oryantalizmle birarada değerlendirilmesi durumunda anlamlı hale geleceğini iddia eden Carrier, görüşlerini Batı merkezli bir karşıtlıktan hareketle inşa etmektedir. Ona göre Said'in Doğu-Batı ayrımına dayalı oryantalizm eleştirisinden hareketle dört temsil kategorisi ortaya çıkmaktadır: Oryantalizm, Etno-oryantalizm, Etno-oksidentalizm ve oksidentalizmdir. Carrier'e göre *oryantalizm* ben ve öteki ayrımına dayalı, Batı dışındakilerin Batı'ya yönelik tanımları iken; *Etno-oryantalizm* yabancı milletlerin kendilerine ilişkin özcü yorumlarda bulunmaları ve özcü kavrayış üretmeleridir. Yani kendi kültürlerini bir değer olarak görmek için kendilerine ve kendi yaşam biçimlerine uygun dışarıdan bir bakışı elde etme yoludur. Carrier'in bu tanımda 'yabancı' kelimesiyle ifade ettiği, Batı dışı toplumlardır. *Etno-oksidentalizm*; yabancı milletin mensupları tarafından Batı'ya dair ortaya konulan değerlendirmelerdir. *Oksidentalizm* ise Batı'nın Batılılar tarafından özcü yorumlanmasıdır.⁷⁷

Şarkiyatçılık, s. 12, 14, 15, 21, 24, 37, 51, 59, 80, 82, 88, 89, 93, 96, 99, 217, 343, 352.

⁷⁴ Said'in, *Oryantalizm*'de birkaç kez çelişkili bir şekilde oksidentalizm terimini zikretmesini esasında onun bu kavramı, oryantalizm anlayışıyla çelişen/oryantalizmin tersi manasında kullandığı düşünülmektedir (Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 84).

⁷⁵ "Eğer bu kitabın gelecekte bir faydası dokunacaksa söz konusu karşı çıkışa müteavazi bir katkıda bulunmak olacaktır bu -ve bir de uyarı getirmesi: Şarkiyatçılık gibi düşünce dizgilerinin, iktidar söylemlerinin, ideolojik kurmacaların -zihnin ateşinde biçimlendirilmiş kelepçelerin- var edilmesi, uygulanması ve korunması çok kolaydır, fazlaca kolay. Tüm bunlardan öte, okuruma, Şarkiyatçılığa verilecek yanıtın Garbiyatçılık olmadığını göstermiş olduğumu umuyorum. İlişbir eski 'Şarklı', bu Şarklılığı yaşamış olduğu için, şimdi kendisinin ürettiği yeni 'Şarklılar'ı -ya da 'Garplılar'ı- incelemeye yatkın -fazlasıyla yatkın- olduğu düşüncesiyle rahatlamamalı. Şarkiyat bilgisinin bir anlamı varsa eğer, bu anlam, Şarkiyatçılığın bilgide ortaya çıkabilecek ayartıcı alçalışın bir hatırlatıcısı olmasında yatar -herhangi bir bilgide, herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda. Belki şimdi eskisinden de çok" (Said, *Şarkiyatçılık*, s. 343).

⁷⁶ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 84, 86. Bu bağlamda Massad, oryantalizm ile oksidentalizm arasındaki herhangi bir simetrimin var olup olmadığının dahi Said tarafından belirtilmeyişi şu sözlerle eleştirmektedir: "O, oksidentalizmin ne olduğunu açıklamadığı gibi bir tanım da önermemiştir." Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 85.

⁷⁷ Carrier, James G., "Oksidentalizm: Tersine Dönmüş Bir Dünya", s. 470-473, 483. Carrier'in bu tanımlarından hareketle Batı'nın üstün ve merkez olduğu kanaati ön plana çıkmaktadır.

V. Oryantalizm ve Oksidentalizm Ayırımı Bağlamında Hasan Hanefi

Oksidentalizm teriminin 'oryantalizmin tersi' anlamında ilk kullanımının Suriyeli entelektüel Sadık Celal el-Azm'a (1934-2016) ait olduğu belirtilmektedir.⁷⁸ Oksidentalizmin 'ne olduğu'nu, ne olmadığı üzerinden açıklayan Hanefi ise oksidentalizmi Avrupamerkezciliğine bir tepki şeklinde sunmaktadır.⁷⁹ Hanefi, oksidentalizm kavramını şarkiyat araştırmalarını ifade eden oryantalizmin karşıtı olarak yani 'garbiyat araştırmaları' anlamında kullanmaktadır.⁸⁰

Oksidentalizmi oryantalizm üzerinden tanımlayan Hanefi, oryantalist paradigmayı tesis eden Batı bilincinin nasıl teşekkül ettiğini anlamının, önemli bir merhale olduğunu düşünmektedir. Ona göre söz konusu anlama faaliyeti, şu bilgi göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir:⁸¹ Avrupa tarihinin, art zamanlı olaylar arasında sebep-sonuç kurma eğilimindeki *diyakronik* (*diachronic*) tarih anlayışına; İslâm tarihinin ise farklı yerlerde meydana gelen olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurma ve analiz yapma imkânı sağlayan *senkronik* (*synchronic*) tarih anlayışına dayanmaktadır.⁸² Oksidentalizmi, *batılılaşma* (*westernization*)⁸³ kavramının tam karşısında konumlandıran Hanefi'ye göre⁸⁴ Batı bilincini anlamaya yönelik yapılacak olan bu faaliyet, oksidentalizm ile birlikte oryantalist düşüncedeki 'ben' ve 'öteki' şeklindeki iki tarihî karşıt anlayış problemini de çözüme kavuşturacaktır.⁸⁵

⁷⁸ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 90.

⁷⁹ Hanefi, *Mukaddime*, s. 36.

Ancak Arlı, Avrupamerkezci çalışmalar ile ön plana çıkan ve Batı'nın epistemolojik emperyalizmi şeklinde takdim edilebilecek oryantalizm üzerinden yürütülecek oksidentalist çalışmaların, sorunların kökenine inip çözüm üreten bir yapıya bürünmesinin zor olacağını düşünmektedir (Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 71-72).

⁸⁰ Oksidentalizmin farklı anlam ve kullanımları için bkz. Metin, Abdullah, "*Bilimsellik, Karşı Söylem ve Düşünce Tarzı Bağlamında Oksidentalizm*", (Gazi Üniversitesi SBE, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.

⁸¹ Hanefi, *Mukaddime*, s. 18. Farklı tarih anlayışı sebebiyle Hanefi, Avrupa bilincini farklı vecdeleriyle ele almaktadır. Ona göre Avrupa bilincinin sonunu belirleyen paradigmada farklı iki temel akım vardır. Bunlar; idealizm ve realizmdir. Hanefi, *Mukaddime*, s. 437.

⁸² Diyakronik ve senkronik tarih anlayışı için bkz. Ömür Kızıl & Cengiz Dönmez, "Tarih Konularının Öğretiminde Senkronik Yaklaşım Modeli ve Ölçekli Senkronik Tarih Şeritleri", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 4/2 (2020), ss. 285-308, s. 285-308.

⁸³ Hanefi'ye göre oksidentalizm, Batılılaşma'nın önüne geçmek için ortaya çıkmıştır. Batılılaşma'nın sebebi, Batı'yı azametli görüp, taklit etmeye çalışmamız, dilimiz, kıyafetlerimiz, şehirlerimiz, gündelik hayatımızla onlara benzemeye çalışmamız, kendimizi Batı karşısında aşağı görmemizdir. Hanefi, bütün kültürlerin eşit olduğunu savunur ve bir medeniyetin kendi kültürünü başka medeniyetlere dayatmasına karşı çıkar. bkz. Kutluer, İlhan, "İlhangî Oksidentalizm?", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, yıl 6, sayı 3, 2006, ss. 437-452, s. 444.

⁸⁴ Hanefi, *Mukaddime*, s. 22. Hanefi, kitabının son bölümünde (s. 695-791) "ben" ve "öteki" kavramlarının konumu üzerinde durmakta ve yapılacak doğru bir okumayla Avrupa bilincinin sona erdirilebileceğini iddia etmektedir.

⁸⁵ Avrupa'daki söylemlerde 'biz' ifadesinin değişmesi halinde 'öteki'nin değişebileceğine dair bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 131.

Oksidentalizm ile Batı'nın hem kendine hem Doğu'ya biçtiği rol dağılımının, tersine döneceğini yani Doğu'nun özne, Batı'nın ise nesne haline geleceğini belirten Hanefî'nin⁸⁶ söz konusu açıklamaları, esasında oksidentalizmin tersten oryantalizm olduğu izlenimini vermektedir.⁸⁷ Bu muhtemel yanlış anlaşılmayı önlemek adına Hanefî, oryantalizm ile oksidentalizm arasındaki dört ayırımı işaret etmekte ve onları şöyle sıralamaktadır:

(1) Oryantalizm, Batı sömürgecilik anlayışı doğrultusunda 'öteki' üzerinde tahakküm kurma ideolojisi ile ortaya çıkarken oksidentalizm, bu düşünceye yönelik bir nefsi müdâfa şeklinde tezahür etmiştir.⁸⁸ Oksidentalizmin hedefi, 'ben'den 'öteki'ne yönelik gelen korkuları yok edip 'öteki'ni özgürleştirmektir.

(2) Oryantalizm XIX. yüzyıla hâkim pozitivism, tarihselcilik, milliyetçilik ve ırkçılık gibi akımlar doğrultusunda ortaya çıkarken oksidentalizm; dilbilimsel yöntem, tecrübe analizi ve ulusal özgürlük ideolojisine dayalı olarak teşekkül etmiştir.

(3) Günümüzde oryantalizmin şekli değişmiş; beşerî bilimler, özellikle de kültürel antropoloji ve sosyoloji, oryantalizmi miras olarak kabul etmiştir.⁸⁹ Buna karşılık oksidentalizm, henüz olgunlaşma aşamasındadır; herhangi bir form halini almamıştır. Oryantalizm XVII. yüzyılın başlarında, oksidentalizm ise XXI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Oryantalizmin ömrü modern Avrupa rönesansının ömrü ile eşittir.⁹⁰

(4) Oryantalizm taraflı bir bilinç yani Batı bilinci ile; oksidentalizm ise nötr bir bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Oksidentalizmin ötekine hâkim olup, tahakküm altına alma gibi bir amacı bulunmamaktadır. Oksidentalist söylem, 'ben'i 'öteki'nin esaretinden kurtarıp 'ben' ve 'öteki'ni eşitlemeyi amaçlamaktadır.⁹¹

Hanefî, iki kavram arasında yaptığı bu ayırım ile Said'in oryantalizmi, Batı sömürgeciliği ile ilişkilendirmesini⁹² zımnen kabul etmiş görünmektedir. Ayrıca söz konusu ayırımla oksidentalizmin oryantalizme bir reaksiyon halinde ortaya çıktığını da ikrar etmiş olmaktadır. Hanefî'nin görüşlerini fazla tepkisel

⁸⁶ Hanefî, *Mukaddime*, s. 29.

⁸⁷ Böylece bu düşüncenin bir handikapa sebep olacağı belirtilmelidir. Zira Batı'nın araştırma konusu haline getirilmesi planlanan bu işlemde -her ne kadar Batı'yı değiştirip dönüştürme amacı olmasa da- Batı'nın nesne haline getirileceği izahattan varestedir.

⁸⁸ Batı'nın izlediği metotlar ve ekonomik politikalar neticesinde karşı cephenin kendiliğinden oluştuğu ve böylelikle oryantalizm ideolojisine karşı oksidentalizmin doğduğu yönündeki fikir için bkz. Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 69.

⁸⁹ Sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerin, oryantalist faaliyetleri geliştirme noktasındaki önemi hakkında bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 159.

⁹⁰ Hanefî'nin Batı ve Doğu arasındaki ayırımı Batı ve Doğu'nun tarihi kadar eskiye götürmesi dikkatleri çekmektedir. Hanefî bu sözleriyle oryantalist söylemin emperyalist amaçlara evrildiği tarihe işaret etmiştir. Oryantalizm ile sömürgecilik arasında birbirini destekleyen bir bağ olduğu hakkında bkz. Emiroğlu, *Söylemsel Bir İnşa Olarak Oryantalizm*, s. 148.

⁹¹ Hanefî, *Mukaddime*, s. 30-31.

⁹² Said, *Şarkiyatçılık*, s. 24.

ve intikamcı bulduğunu ifade edenler bulunsa da⁹³ ona göre oryantalizm, siyasî amaçlara sahip ve Batı sömürgeciliğine dayalı bir tutum içerisinde karşımıza çıkmakta ve oksidentalizmi, oryantalizmden ayıran en önemli nokta da budur. Bunun karşısında oksidentalizm ise öteki üzerinden tahakkümü ve onu değiştirip dönüştürmeyi değil; 'ben'e eski itibarını kazandırmayı ve onu aşağılık kompleksinden kurtarıp özgür kılmayı amaçlamaktadır.⁹⁴

Batı'nın XVI. yüzyıldan itibaren düzenli olarak Doğu'yu araştırmasının nesnesi haline getirdiğini ve bu sayede Doğu üzerinde etkin olduğunu vurgulayan araştırmacılar, oksidentalizm sayesinde Batı'nın kültür birikiminin tahlil edilmeye başlanacağını ve nemelazımcı tutumdan aksiyoner pozisyona geçeceğini düşünmektedirler. Oksidentalizmin aksiyoner yönüne vurguda bulunan araştırmacılar, ancak bu durumda Batı'nın, araştırmanın nesnesi; Doğu'nun ise öznesi pozisyonuna gelebileceği kanaatindedirler.⁹⁵

VI. Oryantalizm-Oksidentalizm Mukayesesi

Oksidentalizmi "Batı'nın tarafsız ve akademik olarak araştırılması" şeklinde kabul eden yazarlar,⁹⁶ oksidentalizmin ortaya çıkışında oryantalist çalışmalara yönelik tepkinin merkezde yer aldığını düşünmektedirler.⁹⁷ Oksidentalizmin ortaya çıkmasını mümkün kılan saiklerin oryantalizme varlık kazandıran sebeplerden farklı olması, her iki disiplin arasındaki temel farklılıkları belirtmektedir. Her iki çalışma sahasının birbirinden ayrıldığı en önemli noktanın ise 'söylem farklılığı' olduğu göz önünde bulundurulursa, ilgili disiplinlerin temel yaklaşımları daha bariz hale gelir. Sözgelimi, Avrupa'nın hâkim olma amacıyla ürettiği oryantalist yaklaşımın oksidentalizm için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bizatihi oksidentalizmin kendisi, oryantalizmde görülen epistemolojik hâkimiyetten ayrışan farklı bir gelişim sürecinden neşet etmiştir. Çeşitli çalışmalarda oksidentalizmin sömürgeci oryantalist söyleme muhalif bir yaklaşımla, hatta ona tepki olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Buna göre oryantalist yaklaşımda hâkim olan hegemonik tutum,⁹⁸

⁹³ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, "Doğal Refleksin Teşekkülü" başlığı s. 68-72.

⁹⁴ Hanefi'nin açıklamaları, kendi dışındaki diğer varlıkları 'öteki' şeklinde tanımlamayan bir teorinin hayali ya da -daha doğru bir ifadeyle- tarihi bir gerçekliğe karşılık gelmeyeceği de cevaplanması gereken sorular arasında zikredilebilir.

⁹⁵ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 166.

⁹⁶ Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 54. Karakaş'ın tanımı, bir eksiklik ihtiva etmektedir. Zira o, *Hadis Oksidentalizmi* adlı kitabında Nabia Abbott'ı (ö. 1981) "Oryantalist Oksidentalist" şeklinde tavsif etmektedir. bkz. Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, s. 75. Karakaş'ın Nabia Abbott'ı konu alan müstakil bir kitabı da mevcut ve ilgili kitapta Abbott'ı oksidentalist diye tanımlamaktadır (bkz. Karakaş, Ali, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, İstanbul: İnsar Neşriyat, 2018).

⁹⁷ Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi*, s. 58; Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 69.

⁹⁸ Eskin, Firdavs, "Oryantalizm ve Oksidentalizm Arasında Ahmet Mithat Efendi", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, cilt: III, sayı: 3, s. 1-22, s. 16.

oksidentalist söylemde yerini savunmacı bir yaklaşıma bırakmaktadır. Söz konusu savunmacı duruşun, Said'in oryantalizmi Avrupa'nın tüm dünyayla ilişkisini içerecek şekilde genişletmesinde varlık bulduğunu, hatta bu durumun ironik bir hal olduğunu belirten bilim insanları da vardır. Zira Said'in birçok Avrupalı'yı ve Avrupalı-Amerikalı'yı yabancılaştıran yargısının, aslında her Avrupalı'nın Doğu hakkında söyleyebileceği şeylerde sonuç olarak ırkçı, emperyalist ve neredeyse tamamen etnosentrik olduğu anlamı çıkmaktadır.⁹⁹

Kolonyal hedeflerle bağlantılı ve bu doğrultuda faaliyetler yürüten oryantalizmin söz konusu yapısının, zamanla kendi tenkit edebiyatı mahiyetinde oksidentalist çalışmaları ortaya çıkardığını düşünen araştırmacılar mevcuttur.¹⁰⁰ Örneğin, Joseph Massad, oryantalizmin neden olduğu etkinin oksidentalizmi ortaya çıkardığını öne sürmekte, hatta ona göre oksidentalizm teriminin bizzat kendisi Saidci bir malzemeye/anlayışa dayanmaktadır. Bu bağlamda Massad, Said'in kitabındaki ana argümanın dikkatli okunması halinde Batılı söylemin tepkisel bir şekilde Garbiyatçılık anlayışı sunduğunun görüleceğini belirtmektedir.¹⁰¹ Batı'nın nasıl ortaya çıktığının bir analizi olarak gördüğü eserin sözde 'Batı karşıtı' olduğuna dair yapılan eleştirileri savuşturmaya çalışan Said, kitabının daha geç dönem baskılarına yazdığı son sözlerde oksidentalizmin, Avrupa ve Avrupa dışı dünyayı nasıl şekillendirdiğine yönelik ilgisini ortaya koymaktadır.¹⁰²

Oryantalist paradigmadaki üstünlükçü yaklaşımın, oksidentalizmde yerini savunmacı bir yaklaşıma bıraktığı ifade edilmektedir.¹⁰³ Oksidentalizmi oryantalizm ile kıyaslama açısından Alim Arlı'nın şu tespitleri de önem arz etmektedir: "Oryantalizm ve oksidentalizm arasında, tarihsellikleri ve sosyolojik bağlamaları itibarıyla simetrik bir analiz yapmak imkânsızdır. Bu söylemler hiçbir şekilde, aynı varoluşsal koşulların ürünü değildirler.¹⁰⁴ Oryantalist paradigmanın sahip olduğu düşünce zemini, oryantalist çalışmalarda hâkim olan üslub, onun akademik ve tüzel (sömürgeci)¹⁰⁵ kişiliğinin, birikimlerinin

Oryantalizm ve oksidentalizmi karşılaştıran Hasan Hanefi gibi ilim adamlarının açıklamaları için bkz. Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", s. 80 vd.

⁹⁹ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 87-88.

¹⁰⁰ Kızıl, "Bir Terimin Etimolojisi", s. 157; Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 69.

¹⁰¹ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 83.

¹⁰² Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 87. Ancak yine de Massad, kimlik karşıtı eleştiriler konusunda rahat olan Said'in oksidentalizme ve oryantalizme dayanmayan eleştirel bir hümanizmi seçmesini anlaşılabilir bir durum olarak nitelermektedir. bkz. Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 92.

¹⁰³ Eskin, Firdevs, *Batıdan İslâma Yönelik Yapılan Tenkitler Karşısında Ahmet Midhat Efendi'nin Müdafaauları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016, s. 89.

¹⁰⁴ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 65.

¹⁰⁵ Balkanlarda Osmanlı ile mücadelede etkin siyasî diplomatların yetiştirilmesini üstlenen SOS (Doğu Dilleri Enstitüsü) ve İIKI (Hamburg Sömürge Enstitüsü) gibi kurumların öncülüğünde gelişen Alman oryantalizmi, filolojik çalışma sahasından çıkıp daha ziyade İslâm

bir sonucudur. Bu yapıyla oryantalizmin, şairinden bilim adamına Batı'daki entelektüel çevrede kolektif bir birliktelik sağladığı ifade edilmelidir. Ancak oksidentalizmde bu çerçevede sistemli bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Elbette iki yaklaşım arasındaki söz konusu bu farklılıkların bulunmasında, oksidentalizmin zaman itibarıyla tarihsel gecikme'ye sahip olmasının etkisi yadsınmaz.¹⁰⁶

VII. Oryantalist Paradigmaya Mukabil Oksidentalst Söylem

Oryantalizmin muğlaklığına dair yerli ve yabancı araştırmacıların varlığı,¹⁰⁷ oksidentalizm kavramının muğlak kalan yönlerini de ortaya çıkardığı gibi oksidentalizm teriminin anlaşılabilir tasvirinde oryantalizm kelimesine duyulan ihtiyacı da göstermektedir. Oksidentalizmi, oryantalizmin mukabili gören araştırmacılar,¹⁰⁸ 'oryantalizmin eleştirisi' şeklinde sunulan oksidentalizmin; kendisine oryantalizmden bağımsız bir faaliyet sahası oluşturamadığı takdirde tam bir özne hüviyetine kavuşamayacağına dikkat çekmektedirler.¹⁰⁹ Said'in kitabını sonlandırırken çalışmasının, gelecek nesiller için oluşturacağı etkiye dair ümidini ifade ederken¹¹⁰ belirttiği üzere oksidentalizmin oryantalizmin karşıtı veya simetriği olamayacağı düşüncesi, esasında bu iki disiplinin olgusal birlikteliğinin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Hatta iki disiplin arasında söylem düzeyinde kurulacak ilişki ve benzerliklerine dair varılacak sonuçlar dahi onların olgusal birlikteliğinin mümkün olmadığını belirtmektedir.¹¹¹

Doğu halklarında sistematik bir oksidentalizmin oluşmasına dair umutların temelinde, oryantalizmi eleştirmeye yönelik bir faaliyet olması düşüncesinin yattığını söyleyen araştırmacılar, bu yapıyla oksidentalizmin, Said'in oryantalizmi tanımlarken üçüncü sırada zikrettiği "Doğu'yu betimleyen, yöneten, tekrar inşa eden Batılı bir kurum" formuna karşılık gelmesine dikkat çekmektedirler.¹¹² Böylece Batı'nın ötekisini oluşturan bir paradigmaya karşı Doğu'nun ötekisini tesis eden bir paradigma meydana gelir. Bu bağlamda oksidentalizmi oryantalizmin zıttı olarak konumlandıran Joseph Massad, esasında oryantalizmin bizatihi kendisinin mukabili mahiyetinde oksidentalizmi

bilimlerine odaklanmıştır. Öyle ki bu kurumlar yeri geldiğinde sömürgeciliği meşrulaştırabilecek bir çalışma stratejisi sağlamıştır. Avcı, *Alman Oryantalizmi*, s. 98-120.

¹⁰⁶ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 59-61. Oksidentalizmin tarihsel gecikme bilincinin oluşmasında bazı tarihsel kırılmaların etkisine işaret eden Arlı'nın değerlendirmeleri için bkz. Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 61-62.

¹⁰⁷ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, s. 13-57; Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 15-16.

¹⁰⁸ Kutluay, İbrahim, "Oryantalizmin Mukabili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalst Sayılır mı?", s. 43.

¹⁰⁹ Kızıl, "Bir Terimin Etimolojisi", s. 157; Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 62.

¹¹⁰ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 343.

¹¹¹ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 86.

¹¹² Kızıl, "Bir Terimin Etimolojisi", s. 157.

ihlas ettiğini düşünmektedir. Hatta ona göre eşdeğer veya paralel terimler ol-mamalarına karşın daha çok birinin ötekini gerektirmesi ve birbirini tamam-laması anlamında oryantalizmin her zaman oksidentalizm; oksidentalizmin de her zaman oryantalizm anlamına gelmektedir.¹¹³

Bilgi ve benliğin yanında iktidar hakkında da bir söyleme sahip ve bu yapı-sıyla Foucault'nun bilgi-iktidar-güç ilişkisinde değindiği bilginin objektif ol-mamasının¹¹⁴ tezahürünü barındıran oryantalizm; Batı'nın bir takım sömür-geci politikalarını ve ötekileştirici tasvirlerini üzerinde taşımaktadır. Kendini oryantalizm üzerinden konumlandıran oksidentalizmin, -oryantalistik söylem ile sınırlı kalacağı göz önünde bulundurulursa- Batı'ya dönük incelemelerinde hem sınırlı kalacağı hem de ötekileştirici bir tavra sahip olacağı¹¹⁵ izahtan va-restedir. Batı-dışı toplumlardaki oksidentalist söylemlerde tasvir edilen bu ba-ğımlılık hali, ötekileştirmeyi aşmadığı müddetçe aynı düşünceyi üreterek Ba-tılılaşmayla sonuçlanacak bir yapıya evrilir.¹¹⁶ Ancak söz konusu yapıdan sıy-rılması, onun akademik ve tüzel bir kurum olmasıyla mümkündür. Ayrıca bu sınırlı ve bağımlı hal, ötekileştirici söylemle değil; aksine bir değerler sistemi hüviyetinde kendi geleneğini doğru şekilde kavrayan mensuplarının özne ola-rak ortaya koyacakları söylemle aşılabilir.¹¹⁷

Oksidentalizmin hem ontolojik hem epistemolojik hem de bilimsel an-lamda bazı nakisalara sahip olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁸ Bu kanati taşıyan araş-tırmacılar, oryantalizm üzerinden kendini tanımlaması sebebiyle oksidentaliz-min, oryantalist paradigmanın illetleriyle malul olduğunu vurgulamaktadırlar. Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı bir tepki ve savunmanın bir neticesinde milliyetçi bir söylemle ortaya çıkan oksidentalizmin, modern bir yapıya sahip olduğu; fakat Batılı olmayan ulusal bir kimlik inşa ettiği düşünülmektedir. Ay-rıca benmerkezci bir bilince sahip olan bu yaklaşım, kaçınılmaz bir şekilde Batı'nın siyasî ve ekonomik politikalarına göre değişen, dolayısıyla bağımlı ve savunmacı bir söylem geliştirmiştir. Bundan dolayı Batı'nın tavırları çerçeve-sinde değişkenlik gösteren oksidentalizm, kendi kişiliğini inşa edemez, hatta kimliksizleşerek özeleştiri dahi yapamaz. Sömürgeci anlayışla yürütülen bir ta-kım siyasî bağlantılarla paralel ilerleyen oryantalizmden ayrılan oksidentaliz-min, ötekileştirmeyen bir anlayışla Batı'yı incelemesi halinde gerçek hüviyetini ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.¹¹⁹

¹¹³ Massad, "Orientalism as Occidentalism", s. 83, 92.

¹¹⁴ Çelebi, Vedat, "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, 2013, (Online Dergi, Erişim: 25.03.2021), ss. 512-523, s. 516.

¹¹⁵ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 188.

¹¹⁶ Oksidentalizmin yöntem olarak oryantalizmde tenkit ettiği noktaları tevarüs ettiğine dair bkz. Kutluer, "Hangi Oksidentalizm?", s. 442.

¹¹⁷ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 69-70.

¹¹⁸ Kılıç, "Zihinsel Bir Patoloji", s. 124.

¹¹⁹ Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm*, s. 63-65, 78.

Kurumsallaşmanın önemine dikkat çekip oksidentalizmin fikir düzeyinden eyleme geçmesindeki en önemli rolün birer ‘bilgi bankası’ işlevi görecekt akademilere düştüğünü ifade eden araştırmacılar,¹²⁰ oksidentalizmin ideallerinin gerçekleşmesinin kurumsallaşma ile mümkün olacağı kanaatindedirler. XIX. yüzyılın ikinci yarısında oryantalizmin idealden kurtularak kurumsallaşmaya başladığı bir evreye geçtiğine değinen sanat tarihçisi Ahmet Çaycı, oryantalizmin gelişimine katkı sağlayan unsurların başında akademik kurumların geldiğine dikkat çekmektedir. Özellikle oksidentalizmin Doğu’da hâkim ve kalıcı olmasının Adalet, Akıl (bilgi) ve Aksiyon (çalışma) şeklinde belirtilebilecek üç temel prensiple gerçekleşebileceğini iddia eden Çaycı, oksidentalizmin işlerlik kazanmasının ekonomi, sanayi ve teknoloji gibi pek çok alanda güçlü olup rekabet edebilir hale gelmeyle sağlanabileceğini düşünmektedir.¹²¹

Oksidentalizmin ilmî teşekkülü tamamlaması halinde ve çeşitli nesillerdeki araştırmacıların bu konuyu ele almaları ile birlikte oksidentalizmin sağlayacağı neticeleri *Mukaddime*’sinde maddeler halinde sıralayan Hanefî’nin,¹²² oksidentalit düşünceye dair beklentilerinin ve umudunun bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle onun beklentilerinin ortak noktasının ben ve öteki kavramları arasındaki rol değişikliği olduğu belirtilmelidir. Ancak bu rol değişikliği, ötekinin egemenliğine dayalı değildir; aksine ötekinin tarih sahnesine siyasi düşünceler olmaksızın özgürce çıkmasıdır. Bu bakımdan oksidentalit paradigma, ‘ben’ ve ‘öteki’ arasındaki bir kast sistemine bağlı olarak ortaya çıkmakta, hatta ben ve ötekinin eşit olduğu bir dünya görüşü sunmaktadır.

Hanefî için dikkat çekici nokta, ben ve öteki kavramlarının varlığından ziyade ‘ben’ ve ‘öteki’nin konumudur.¹²³ Hanefî, doğru bir gelenek okuması ve şimdiki olayların doğru tahlil ve sentezleri neticesinde oryantalit düşüncenin Doğu tarafından sonlandırılabilceğini düşünmektedir. Hanefî her ne kadar oksidentalizmin, ‘ben’ ve ‘öteki’ne eşit şekilde yaklaşacağını ve her iki varlığa ontolojik olarak eşit düzeyde yaşam alanı oluşturacağını söylese de ben ve ötekinin konumu noktasındaki açıklamaları bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Çünkü Hanefî, tarih boyunca ben ve ötekinin birbirlerine paralel olarak bir gelişim gösteremediklerini ifade etmektedir. O halde rol değişikliği ile birlikte Doğu egemen güç haline gelirken Batı, çöküş sürecine girecektir. O, Descartes’in ‘cogito ergo sum’ (Düşünüyorum o halde varım) düşüncesine bir alternatif üretme çabasında olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu düşünce; Batı’nın

¹²⁰ Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 77.

¹²¹ Ayrıntı için bkz. Çaycı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, s. 72 ayrıca “Oryantalizmin Bilimsel Kuralları” başlığı s. 137-167.

¹²² Bu maddeler için bkz. Hanefî, *Mukaddime*, s. 50-56.

¹²³ Ben ve öteki şeklindeki ikili ayırımın ifade ettiği olumsuzluğun aşlında Hanefî de farkındadır. Hanefî tarihi tecrübenin bu soruyu anlamsız kıldığını düşünmektedir. Çünkü ben ve öteki arasındaki ayırım tarih boyunca eski ile yeni arasındaki bir mücadele gibidir. Eğer Batı, “ben” olacaksa doğal olarak Batı’ya nispetle Batı dışındakiler, “öteki” olacaktır. Yahut Doğu, “ben” olacaksa Doğu’ya nispetle Batı, “öteki” olacaktır. Hanefî, *Mukaddime*, s. 695.

bilen bir özne oluşunu ifade etmekte, oysa dünyaya anlam veren ‘ben’ değil, ‘biz’dir. Bundan dolayı Hanefî, Descartes’ın bu düşüncesinden Husserl’in ‘cogitatum’suna¹²⁴ ulaşmayı arzulamaktadır. Böylece Avrupamerkezci düşüncenin yok olacağına inanmaktadır. Aslında böylece Hanefî, oksidentalizmle hiçbir benin diğer ben içerisinde eriyip yok olmadığı, her benin hak ettiği değeri gördüğü birlikte yaşama alanını oluşturmak istemektedir.

İslâm’ın Batı’nın telakki ettiği gibi bir ötekisinin olmaması,¹²⁵ oksidentalizm tartışmalarında belirleyici bir konuma sahiptir. Zira İslâm’ın hikmetin nerede olursa alınmasına yönelik tavsiyesi ve teşviki,¹²⁶ Müslümanların diğer medeniyetleri öteki görmek yerine onlardan da alınacak değerler olduğuna değinmelerini ve bu doğrultuda hareket etmelerini sağlamıştır.¹²⁷ Hatta Müslümanlar, tarih boyunca münasebet içine girdikleri medeniyetler karşısında ötekileştirme, yabancılaştırma, düşman görme gibi tepkiler geliştirmeyip bu medeniyetlerin ürettiği beşerî ve entelektüel birikimlere yönelik daima canlı bir ilgi gösterip bunlardan istifade etmişlerdir.¹²⁸

Bu çerçevede oryantalizme yöneltilen eleştirilerin oksidentalist faaliyetler içerisine dâhil edilmesini isabetli bulmayan Fatma Kızıl, oryantalist paradigmayı tenkid eden Müslüman araştırmacıların ‘oksidantalist’ diye anılmalarını birbirleriyle çelişen hatta tamamen zıt iki kavramın bir arada kullanılması olarak değerlendirmektedir.¹²⁹ Bu sebeple Doğulu ve Batılı araştırmacılar arasındaki ilişkilere, karşılıklı kazanımlar ve bunların ilmî mütalalara yansımalarına nesnel olarak yaklaşan çalışmaların artırılması, her iki medeniyetin birbirinden beslenmesine imkân tamiyacaktır.

VIII. Sonuç

Oksidentalizmin, oryantalizm kadar açık ve net bir tanımının, anlamının bulunmaması gibi tarihî seyri de oryantalizmininkine benzemez. Yüz yılları kapsayacak bir akademik geçmişe sahip olan oryantalizme karşın, oksidentalizmin böylesi bir tarihsel tecrübesinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

¹²⁴ Husserl, dünyanın nesnel varlığını, başkalarının yardımı ve etkisine bağlamakta; onu başkalarının benle var olmasıyla anlamlandırmaktadır (bkz. Güleç, Kurtul, “Edmund Husserl’de ‘Başkasının Beni’ Sorunu ve İntersubjektivite Kavramı”, *Kilikya Felsefesi*, 1 (2014), s. 19-39).

¹²⁵ Kalm, İbrahim, *İslâm ve Batı*, Ankara: İSAM Yayınları, 13. Basım, 2019.

¹²⁶ Hz. Peygamber, “Hikmetli söz müminin yitimidir. Nerede bulursa onu almaya daha layıktır” buyurmaktadır. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi’u’s-Kebîr (Sünenü’r-Tirmizî)*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996, “İlim”, 19; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2. Cilt. b.y.: Dâru lhyâi Kütübîl-Arabî, ts, “Zühd”, 15.

İlgili hadis hakkında bir değerlendirme için bkz. Özşenel, Mehmet, “Hikmet Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Divân: İlmî Araştırmalar*, 1996/2, s. 201-206.

¹²⁷ Kalm, *İslâm ve Batı*, s. 39; Davutoğlu, “Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine”, s. 47.

¹²⁸ Kutluç, “Hangi Oksidentalizm?”, s. 438.

¹²⁹ Kızıl, “Bir Terimin Etimolojisi”, s. 159-160.

Ayrıca oryantalist müktesebâtın, oksidentalst çalışmaların varlık nedeni olduğu iddia edilse de daha önce başlayan dinler tarihi çalışmalarının oksidentalst literatüre dâhil edilmeleri metodolojik karşılanamaz. Bu sebeple oksidentalizm kavramınının geçmişini dinler tarihi çalışmalarında aramak, isabetli bir tutum olamaz. Said'in akademik, düşünsel ve tüzel (sömürgeci) bir kurum mahiyetinde üç açıdan ele alarak tanımladığı oryantalizmdeki bu özelliklerin sadece birinin oksidentalizmde mevcut olduğu söylenebilir. Düşüncel açıdan oryantalizm ile oksidentalizm arasında bir benzerliğin varlığı kabul edilse dahi siyasî ve ontolojik açıdan mutlak surette bir farktan söz etmek gerekir. Zira oryantalizmin bazı faaliyetlerini yürütürken sahip olduğu sömürgeci kimliğinin oksidentalizmde bulunmadığı belirtilmelidir. Ancak Said'in tanımında varlık bulan ve düşüncelerinde merkezi bir konuma sahip olan Foucaultcu bilgi-iktidar ilişkisi, kendini oryantalizm üzerinden ve ona mukabil takdim eden oksidentalizmde yerini neye bıraktığı sorusu ise merak konusudur.

Oryantalizmin basit bir bilgi üretme ameliyesi olmadığı, hem ideolojiyle hem iktidarla tarih boyunca yakın bir ilişki içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple oryantalizme yönelik yapılacak tenkidin, modern paradigmanın hem epistemolojik hem ontolojik bir olgu olarak beraberce sorgulanmasıyla ancak mümkün olabileceği belirtilmelidir. Aksi takdirde aynı paradigma içinde kalarak eleştiride bulunmanın -özellikle oryantalist paradigmanın epistemik bir cemaatlı hüviyetinde hareket ettiği göz önünde bulundurulursa- yine o düşünceyi üreteceği gerçeği hatırdan çıkartılmamalıdır. Ancak başka medeniyetlerin ellerinde imkân varken neden şarkiyatçılık benzeri bir sistem kurmadıkları sorusu da bugün yeniden sorulmaya ve muhtemel cevapları üzerinde daha fazla düşünmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Oryantalizm-okcidentalizm kavramsal dikotomisinin yarattığı sorun alanı; çeşitli sınırlılıkları beraberinde taşıdığı gibi kategorik bir yaklaşıma yönlendirmekte, hatta özgün medeniyet tasavvurundan da uzaklaştırmaktadır. Oksidentalst söylemin oryantalizme tepki şeklinde ortaya çıktığı kabul edilmesi halinde, aslında çıkış noktası olarak Doğu ve Batı ayırımının da zımnen onaylandığı söylenebilir. Oysaki İslâm medeniyetine ait Endülüs ve Osmanlı tecrübelerine bakıldığında esasında müşterek bir entelektüel birikimin ve üretimin mümkün olduğu görülecektir. İslâm medeniyetinin oluşumunu sağlayan esaslar ve onun varlığını hem mümkün hem de sürdürülebilir kılan dinamikler göz önünde bulundurulduğunda İslâm'ın oryantalizm benzeri bir disiplin üretmesinin imkânsızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Zira İslâm'ın öngördüğü bilgi-ahlak-iktidar-birey anlayışı, kendisi dışındakini nesneleştirerek onun üzerinden varlık kazanma ve bunu sürdürmeye imkân sağlayan ontolojik ve epistemolojik bir zemine sahip değildir. İslâm tarihindeki pekçok örnek, bu tespiti doğrular mahiyettedir. Ayrıca mücerret çatışma düşüncesiyle yapılan ilmî faaliyetlerin insanlığa hizmet edemeyeceği gerçeği göz önünde bulundurulursa, Doğu-Batı

¹³⁰ Epistemik cemaat kavramı için bkz. Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat*, İstanbul, 2007.

kutuplaşmasından azade müşterek menfaate yönelik bir yaklaşım içinde bilimsel araştırmaların yapılması gerektiği daha iyi anlaşılacaktır.

Oryantalist mükteşebât ve oryantalist paradigmanın sahip olduğu tarihsel tecrübe karşısında kendi mecrasında varlık bulmaya çalışan oksidentalizmin temel dinamiklerini doğru okumamak ve belirlediği hedefleri görmezden gelmek; mevcut sosyal bilim teorilerinin büyük bir kısmını dikkate almamak anlamına gelir. Bu sebeple ister kavramın muğlak kalan yönleri, ister yerel kalmasına neden olan vecheleri, mevcut haliyle bu disiplini *oksidentalizm* veya *garbiyatçılık* ya da *istiğrâb/ilmül-istiğrâb* şeklinde isimlendirmeye engel değildir. Özellikle bu disiplinin gelişimine teorik ve pratik düzeyde katkı sunmak isteyen araştırmacıların tahfif edilmesi ve oksidentalist literatürü sadece malul yönleri üzerinden değerlendirmenin de beşerî bilimlere hiçbir katkı sunmayacağı izahtan varestedir. Ancak yine de oksidentalizmin kendi paradigmasını tesis etmemesi halinde, temel ilkelerini vazıh bir şekilde sunmadığı sürece hem sınırlı ve bağımlı kalacağı hem de oryantalist malul olduğu noktaları bünyesinde taşıyacağı unutulmamalıdır.

“Oryantalist Paradigmanın Karşıtı Olarak Oksidentalist Söylem: Kavramsal Bir Analiz”

Özet: Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı düşünme biçimi olarak tanımlanan oryantalist terimi ile kendisini oryantalist üzerinden konumlandırıp Doğulular’ın Batı’yla ilgili incelemelerini karşılayan oksidentalizm kavramı, bu makalenin ana konusunu teşkil etmektedir. Her iki kavrama yönelik yapılan tanımlamaların keyfiyetini yani sıra ilgili terimlerin meşhûmuna dair ortaya çıkan değerlendirmeler ve bunlara yöneltülen bazı önemli tenkidler, çalışmada ele alınacaktır. Türkçe literatürde yeterli kadar tartışıldığı düşünülmeyen oksidentalizm teriminin merkeze alındığı bu çalışma ilgili kavramın anlam arayışına yönelik teorik bir inceleme sunulacaktır. Oryantalist paradigmaya karşı oksidentalist söylemin imkânını tartışan bu makale, kavramsal bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Oryantalizm ve oksidentalizm bağlamında ortaya çıkan literatürün dikkate alınacağı bu makalede her iki disiplinin müşterek noktalarına, farklılıklarına vurguda bulunarak bir karşılaştırma yapılacaktır. Bu mukayese sırasında ilgili kavramları tanımlayarak ön plana çıkan araştırmacıların yanı sıra özellikle bu konuların ele alındığı Türkçe çalışmalarda kendilerine çok fazla atıfta bulunulmayan isimler ve değerlendirmeleri ön plana çıkarılacaktır. Böylece söz konusu kavramların mahiyetini anlamaya katkı sunmak amaçlanmaktadır. Oryantalist mükteşebât karşısında kendi tarihsel tecrübesiyle yol alan oksidentalist söylemin, Doğu’dan Batı’ya bir okuma imkânı sunduğu kabul edilirse, oryantalist-oksidentalizm kavramsal dikotomisinin yarattığı sorun alanından kurtulmak mümkün hale gelecektir. Bu sebeple bir söylem düzeyinde tartışılan oksidentalizmin, oryantalist paradigmaya mukabil olup olmadığının tartışılacağı bu çalışmada her iki kavram, içinde yer aldıkları disiplinlerin temel yaklaşımları göz önünde bulundurularak incelenecektir.

Atıf: Rahile Kızılkaya YILMAZ, “Oryantalist Paradigmanın Karşıtı Olarak Oksidentalist Söylem: Kavramsal Bir Analiz”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/1, 2021, ss. 209-232.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Oksidentalizm, Edward W. Said, Hasan Hanefi, Wael B. Hallaq, Joseph Massad.